

Гнатюк Л. П., д. філол. н., доц.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ВНЕСОК МИХАЙЛА МАКСИМОВИЧА У ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті показано внесок М.О. Максимовича у вивчення історії української мови, зокрема в дослідження питання її походження, обґрунтування її самостійності й визначення характерних рис на тлі інших слов'янських мов.

Ключові слова: *М.О. Максимович, історія української мови, походження української мови, характерні риси української мови, полеміка М. Максимовича з М. Погодіним.*

В статье показан вклад М.А. Максимовича в изучение истории украинского языка, в частности в исследование вопроса о его происхождении, в обоснование его самостоятельности и определение характерных особенностей в сравнении с другими славянскими языками.

Ключевые слова: *М.А. Максимович, история украинского языка, происхождение украинского языка, характерные черты украинского языка, полемика М. Максимовича с М. Погодиным.*

The article considers the contribution of M.O. Maksymovych to the study of history of Ukrainian language, investigation of its origin, explanation of its independence and determination of its peculiarities in comparison with other Slavonic languages.

Key words: *M.O. Maksymovych, history of Ukrainian language, origin of Ukrainian language, peculiarities of Ukrainian language, polemics between M. Maksymovych and M. Pohodin.*

Мовознавча спадщина М.О. Максимовича вже була об'єктом уваги дослідників [Жовтобрюх 1979; Карпенко 1999; Карпенко 2003; Карпенко 2005 та ін.]. Їхню увагу привертало передусім розв'язання ученим питання про відношення східнослов'янських мов до інших слов'янських та їх походження, з чого випливало й обстоювання ним самостійності української мови. Однією з найбільших заслуг видатного філолога лінгвісти вважають прийняття й обґрунтування ним тричленної класифікації слов'янських мов, аргументоване доведення хибності поширеного в першій половині XIX ст. погляду про те, що нібито давньоруська мова тотожна з

церковнослов'янською, від якої начебто і походять східнослов'янські.

Михайло Олександрович Максимович зробив істотний внесок у дослідження не лише української історії, а й історії української мови, переконливо довівши її самостійність та самобутність. У його працях засвідчено комплексний історико-філологічний підхід до явищ української старовини. Впадає в очі послідовне дотримання вченим принципу історизму, надзвичайна увага до мовних та історичних фактів, уміння їх інтерпретувати, прагнення до ясності й точності у викладі. Представник порівняльно-історичного методу в мовознавстві, учений чудово розумів, що вивчення історії мови починається з питання з'ясування її походження.

Виступаючи проти сумнозвісної теорії М. Погодіна, згідно з якою після нашествия Батия 1240 року корінне населення Київської Русі (за термінологією М. Погодіна – "великороси"), рятуючись від навали, попрямувало на північ, а територію Київщини заселили пришельці з Карпат, М.О. Максимович у своїх відомих листах до Погодіна ("Філологічні листи до М.П. Погодіна", 1856; "Листи-відповіді до М.П. Погодіна", 1857; "Нові листи до М.П. Погодіна. Про вікодавність малоросійського наріччя", 1863) відстоював думку про те, що автохтонним на території Київської Русі було українське населення, а українська мова була сформована в Південній Русі впродовж X – XI ст.

У першому з "Філологічних листів" до М. Погодіна М. Максимович розглянув три висунуті опонентом положення: 1) що "великороси" були найдавнішими поселенцями в Києві та околицях; 2) що "малороси" прийшли до Києва після татар; 3) що "великоруське наріччя" є або церковнослов'янським наріччям, або стоїть найближче до нього [Максимович 2008, 186]. Нагадуючи своєму адресатові про те, що раніше той дотримувався інших поглядів, які були "очень близко к правде" [Максимович 2008, 184], український учений вважав своїм обов'язком виступити на їх захист [Максимович 2008, 186], що він і зробив у наступних десяти листах.

Обґрунтовуючи положення про те, що церковнослов'янська мова належить до південнозахідних слов'янських мов, а тому її не можна ототожнювати з "великоруським наріччям" [Максимович 2008, 189], М. Максимович докладно проаналізував фонетичні особливості церковнослов'янської та російської мов, залучивши для порівняння і приклади з інших слов'янських. Глибоко розуміючи природу розглянутих мов і добре знаючи їхню історію, видатний філолог

кваліфіковано вказав на причину помилки свого опонента: "... при позднійшемъ образованіи Московскаго поднарчія въ нынѣшній, собственно такъ называемый Русскій языкъ, Церковный языкъ вошелъ въ состав его гораздо глубже и обильнѣе, чѣмъ въ какой-либо другой; и отъ того-то тебѣ показалось однородство и даже тожество Великороссійскаго нарчія съ Церковнымъ: позднѣйшее живое сочетание ты призналъ за первородное единство, чего филологія не признаетъ никогда" [Максимович 2008, 233].

Український учений послідовно дотримувався думки, що "Южнорускій языкъ образовался еще въ древнее, до-Татарское время" [Максимович 2008, 190], що "разныя мнѣнія о происхожденіи Южнорусскаго языка послѣ XIII-го вѣка несправедливы..." [Максимович 2008, 232], що "Украинское нарчіе не можетъ быть признано непосредственно отросткомъ и пересадкомъ Карпаторусскаго" [Максимович 2008, 233]. Доводячи цю тезу, він спирався не лише на факти історії, зокрема розселення слов'ян узагалі й українців зокрема [Максимович 2008, 209], а й на походження власних назв, започаткувавши в такий спосіб вивчення української ономастики та етимології. Видатний філолог стверджував: "Доказывать, что до нашествія Татарскаго на Кіевъ не было Малороссійскаго народа на Руси Кіевской, – для меня все равно, если бы доказывать, что до нашествія Польскаго на Москву не было Великороссійскаго народа на Руси Московской!" [Максимович 2008, 230].

Наголошуючи на тому, що українці є автохтонами на своїй території, М. Максимович слушно вказував на споконвічність назв *Русь, руський*, пояснюючи водночас подальші зміни в їхній семантиці: "Мы, малороссіяне, остались по прежнему въ своей родимой Кіевской сторонѣ, въ своихъ стародавнихъ городахъ и селахъ, съ своими преданіями и обычаями, – мы остались *на корню (тут і далі виокремлено М. Максимовичем. – Л.Г.)*, съ котораго не сильны были сорвать насъ никакіе вихри и бури, ниже гроза Батыевская ... И какъ в древнее время, мы и наша земля назывались собственно *Русью* и *Руською* землею, а наше южное нарчіе называлось *Руськимъ языкомъ*, такъ в позднѣйшіе вѣка *Русью* преимущественно стала называться Великая или Московская Русь, а нарчіе Московское стало *Русскимъ языкомъ*..." [Максимович 2008, 209].

Учений наголошує на тому, що назви *Русь, руський* почали замінювати за грецьким зразком *Росія, російський* з дев'яностих років XVI ст. У своїй статті "Об употреблении названий "Россія" и

"Малороссия" в Западной Руси" він підтверджує цю тезу прикладами з актів і книг, надрукованих у різних регіонах українських земель Речі Посполитої в кінці XVI – першій третині XVII ст. [Максимович 2004, 342–345].

Полемізуючи з М. Погодіним, який стверджував, що в "Київському літописі" немає нічого українського, М. Максимович піддав критиці характеристику окремих мовних рис як виключно російських. Він слушно наголошував на тому, що є риси спільні, які можна вважати і російськими, й українськими, наприклад, слова з повноголоссям (*голова, борода, дерево*) [Максимович 2008, 210]. Розглядаючи ці мовні факти з позицій історизму, учений підкреслював: "Обоимъ Русскимъ нарѣчїямъ (*тобто українській та російській мовам.* – Л.Г.) эти слова принадлежать какъ родовое, наследственное имущество; и каждое изъ двухъ нарѣчїй можетъ считатьъ ихъ у себя своею, неотъемлемою, неприкосновенною собственностью..." [Максимович 2008, 210].

Доречно вказуючи на те, що давні київські і волинські книжники, "писавши на языкѣ Церковно-Славянскомъ, частехонко включали въ него слова и обороты изъ своего роднаго Малороссійскаго нарѣчїа". У п'ятому з "Філологічних листів до М. Погодіна" М. Максимович проаналізував слова, які його опонент вважав чисто російськими. Наприклад, М. Погодін стверджував: "... слова, относящїяся до жилища, до одежды, до пищи въ лѣтописи отнюдь не малороссійскїя. Вездѣ вы видите *избу, истопку*, а не *хату; сапоги, лапти*, а не *чоботы*; *квасъ, медъ, жито* и т.п." М. Максимович, підходячи до розгляданих явищ із позицій історизму, слушно заперечив: "Ты и знать не хочешь ... про *черевья* (1074), т.е. *черевики*; тебѣ непременно подавай *чоботы*... Тебѣ захотѣлось уже отобрать у малороссійскаго нарѣчїа и *квасъ*, и *медъ*, и *жито*!" [Максимович 2008, 212]. Послідовно аналізуючи наведені М. Погодіним приклади і покликаючись на вживання згаданих слів у пам'ятках, учений зробив слушний висновок про те, що все, що його опонент вважав неукраїнським, виявилось таки українським! [Максимович 2008, 219]. У десятому листі до М. Погодіна учений знову повернувся до лексеми *сапоги*, зауважуючи, що її не можна вважати російською хоча б уже тому, що вона засвідчена і церковнослов'янською мовою. "А что это слово было въ южнорусскомъ языкѣ въ древности, – пише М. Максимович, – о томъ свидѣтельствуютъ и названье *засапожникъ* (*ножь, кинжалъ* въ Игоровой Пѣсни), и Волинскїй городокъ

Сапогынъ (1151 г.), нинішнє село *Сапожинъ*" [Максимович 2008, 235].

Пояснюючи, чому в "Київському літописі" не засвідчено переходу [o], [e] в [i] в новозакритих складах, наприклад, написань *кинь*, *нижъ*, а зафіксовано лише *конъ*, *ножъ*, український філолог зазначив причину цього: "Учась грамоти по букварю, часословцу и псалтырю, они (*книжники*. – Л.П.) и въ правописаніи своемъ соблюдали ... правописание церковное" [Максимович 2008, 234].

У листах до М. Погодіна М. Максимович схарактеризував визначальні риси української фонетики, граматики, лексики. Так, наприклад, учений слушно зауважив, що українській мові, як і білоруській та церковнослов'янській, властиві наслідки другої перехідної палаталізації в Д. та М.в. однини іменників з основою на *z*, *k*, *x* (*по дорозъ*), тоді як російська мова цього не знає (*по дороге*) [Максимович 2008, 221]. Саме глибинне розуміння природи української мови, закономірностей у її змінах упродовж тривалого історичного розвитку дозволяло М. Максимовичу бачити риси рідної мови в численних текстах, написаних на цій території, хоч і часто церковнослов'янською мовою.

Те, що особливу увагу при розгляді мовних явищ споріднених мов М. Максимович приділяв їхнім фонетичним особливостям, він сам пояснював так: "Люблю языкъ моей родины и уже лѣтъ тридцать наблюдаю звуки его въ сравненіи съ севернорусскими и съ западнославянскими; примѣчаю всѣ его отголоски въ народныхъ пѣсняхъ и въ письменныхъ памятникахъ разныхъ вѣковъ. Во всѣхъ древнихъ памятникахъ, писанныхъ нѣкогда на нашемъ русскомъ югѣ, вижу ясно слѣды южнорусскаго языка въ текстѣ церковнославянскомъ; и ихъ набирается множество" [Максимович 2008, 240].

У своїх "Нових листах до М. Погодіна", зокрема в тому, що має підзаголовок "О старобытности малороссійскаго нарѣчія", учений обстоював самотність української мови, її відмінність від інших слов'янських мов, передусім російської та польської, а також обґрунтовував, чому у своїх пізніших працях на позначення української мови використовував термін "южнорусский язык": "Равно и я, начиная съ предисловія къ *Малороссійскимъ пѣснямъ*, изданнымъ 1827 года, постоянно утверждалъ, что на Малороссійское нарѣчіе должно смотрѣть какъ на *особый* языкъ, отличный отъ Великорусскаго, а тѣмъ болѣе отъ Польскаго. Название "*Малороссійскій языкъ*" было взято мною съ заглавнаго листа *Энеиды* Котляревскаго, первоначальника новой Малороссійской

словесности. Впоследствии я предпочел название "*Южнорусский язык*", точнее и яснее выражающее собою объем этого языка, который состоит в *двух наречьях*: 1) *Малороссійскомъ*, существующемъ издревле *оба-полю Днѣпра* – на Украинѣ, Подольи, Волыни и въ Сѣверщинѣ; 2) *Червонорусскомъ*, существующемъ издревле *обонпюль Днѣстра* въ Галиціи и въ Карпатахъ" [Максимович 2008, 275]. Як видно з наведеної цитати, М. Максимович запропонував двочленну класифікацію українських говорів, заклавши тим самим основи української діалектології, на що вже звертали увагу дослідники [Жовтобрюх 1979, 48].

Український філолог спростував наведені П. Лавровським начебто докази того, що "сліди" української мови простежуються лише в пізніших пам'ятках. Наводячи названі риси – змішування *въ* з *у*, вставний *й* у формах типу *изыйде*, змішування *ы* та *и*, втрата *-ть* у третій особі однини типу *скаже*, змішування *и* та *h* тощо, а також наявність кличного відмінка, давальний відмінок іменників чоловічого роду на *-ові*, М. Максимович переконливо показав, що вони наявні вже в пам'ятках XI–XII ст. [Максимович 2008, 285–292].

Пильною увагою видатного вченого до історії української мови, його глибоким історико-філологічним баченням української минувшини можна пояснити й те, що свої "*Малоросійські пісні*" (1827) він видав спеціально розробленим історико-етимологічним правописом (*максимовичівкою*), обґрунтованим у передмові до збірки. Пізніше в листі до Г. Основ'яненка (1841), присвяченому правопису української мови, М. Максимович наголошував на незмінності своєї позиції: "... нашей Малороссійской правописи не должно, да и нельзя уже быть простою, внѣшнею копировкою звуковъ языка буквами. Оно должно необходимо, кромѣ исторической своей стихіи, выражать собою болѣе или менѣе внутренніе, этимологическіе законы и свойства нашего языка" [Максимович 2008, 313]. Саме це прагнення й пояснює, чому видатний філолог вважав за необхідне розрізнити *нѣсь* (дієслово минулого часу 'ніс') та *нѣсь* (іменник 'ніс'), *вѣзь* (дієслово минулого часу 'віз') та *вѣзь* (іменник 'віз') тощо [Максимович 2008, 324].

Розглядаючи процеси і явища української мови з позицій історизму, на тлі розвитку інших слов'янських мов, М.О. Максимович зробив вагомий внесок у вивчення її історії та відстоювання самобутності, заклав підвалини сучасної історичної граматики, діалектології, ономастики та етимології.

1. *Жовтобрюх М. А.* Мовознавчі погляди М.О.Максимовича // Мовознавство. – 1979. – № 5. – С. 46–50. 2. *Карпенко М. О.* Київська історико-філологічна школа в персоналіях: М.О.Максимович як її засновник (до 200-річчя від дня народження) // Проблеми семантики слова, речення та тексту. – Вип. 13. – К., 2005. – С. 360–365. 3. *Карпенко М. О.* Наступність розвитку ідей Київської історико-філологічної школи в університеті Св. Володимира: М.О.Максимович і М.П. Драгоманов // Мова і культура. – Вип. 6. – Т. 5. – Ч. 1. – К., 2003. – С. 210–216. 4. *Карпенко М. О.* Полеміка М.О.Максимовича з Й.Добровським та П.Й.Шафариком щодо класифікації слов'янських мов (з історії східнослов'янського мовознавства) // Наукові записки Академії наук вищої школи України. – Вип. 2. – К., 1999. – С. 81–88.

Джерела:

1. *Максимович М. А.* Собрание сочинений: В 3 т. – К.: Издательско-полиграфический центр "Киевский университет", 2008. – Т. III. – 752 с. 2. *Максимович М. А.* Об употреблении названий "Россия" и "Малороссия" в Западной Руси // Максимович М.О. Вибрані твори. – К.: Либідь, 2004. – С. 342–345.

Годісь Ю.Я., асист.,
Львівський НУ імені Івана Франка

ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ КОМПОЗИЦІЇ СУЧАСНОГО АНГЛОМОВНОГО ЖАНРУ "МИСТЕЦТВО УСПІХУ"

У статті досліджуються характерні риси композиційного оформлення текстів жанру "мистецтво успіху" у їх прагматичному аспекті: проаналізовано функції та структуру заголовка, коментарів автора та основного тексту, а також його невербальну частину.

Ключові слова: жанр "мистецтво успіху", прагматика, композиція, заголовки.

В статье анализируются главные особенности композиции текстов жанра "искусство успеха" в их прагматическом аспекте: исследовано функции и структуру заглавия, комментариев автора и основного текста как вербальной части текста, а также и невербальную его часть.

Ключевые слова: жанр "искусство успеха", прагматика, композиция, заглавие.

In this paper, the pragmatic aspect of the composition of the "personal-success" genre has been investigated: the pragmatic nature of titles as the